

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

320

P 79

politika – tudomány

Fodor Gábor:

ÉRDEK – POLITIKA – ERKÖLCS

Tilkovszky Lóránt:

**NEMZETISÉGI LÉT ÉS NEMZETISÉGI TUDAT
A MAI MAGYARORSZÁGON**

Pankovits József:

**A FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZET
VÁLTOZÁSAI OLASZORSZÁGBAN**

Papp Zsolt:

**A POLGÁRI POLITIKAI SZOCIOLÓGIA
TÖRTÉNETÉBŐL**

TILKOVSKY LÓRÁNT

NEMZETISÉGI LÉT ÉS NEMZETISÉGI TUDAT A MAI MAGYARORSZÁGON

Magyarország mai nemzetiségi viszonyainak történeti kialakulásában több fontos körülmény játszott meghatározó szerepet.

A mai országterület már az egykori Nagy-Magyarországnak is azon középponti elhelyezkedésű része volt, amelyen magyar lakosságtól körülvett, s így természetes asszimilációs hatásoknak leginkább kitett, szórt településeken élt a viszonylag kevés számú nemzetiségi lakosság, távol azoktól a velük azonos etnikumú nagyobb tömböktől, amelyeket később a trianoni békeszerződés elcsatolt. A magyar nyelv ismerete, amelyet az iskolapolitika jelentős mértékben mozdított elő, ezen a területen terjedt el leginkább, már a századforduló idején széles körűvé téve a nemzetiségek által is hasznosnak talált kétnyelvűséget.

A természetes asszimiláció útjeme a trianoni határok között szükségszerűen felgyorsult; a már korábban megnyilvánult, s most a trianoni sok hatására felerősödött törekvések az asszimilációs folyamat erőltetett fokozására, erőszakolására, hozzájárultak ehhez. Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségpolitikája – revíziós politikai megfontolásokból és külső, német befolyásra – kiépített ugyan bizonyos nemzetiségi népiskola-hálózatot, de az anyanyelvi oktatás lényeges feltételeit vonakodva, alig vagy egyáltalán nem biztosította, s az egyházak általában nemzetiséget konzerválóknak ismert befolyása is ellentmondásossá vált. A leginkább számottevő – félmillió – német nemzetiség körében kialakult, az „össz németiség”, de főleg Németország támogatását igénylő és igénybe vevő pángermánvolksdeutsch irányzatot a magyarországi németiség nagy többsége elutasította. Az akkori magyarországi viszonyok között a tisztán anyanyelvi oktatás követelését maga is irreális túlzásnak tartva, a vegyes tannyelvű oktatásért küzdött, sok helyütt beérve azonban anyanyelve tantárgyként való oktatásával is. A két világháború közti időszak Magyarországának területén élt nemzetiségek kétnyelvűségén belül a magyar nyelv használata nyert egyre inkább teret.

Az 1938–1941 közt végbement revíziós területgyarapodások következtében az eddigi országterületen kis számban élő olyan nemzetiségek is, mint a szlovákok, románok, horvátok és szerbek, jelentős „hátszágot” kaptak azokban a nemzetiségi tömegekben, amelyek a csehszlovák, román, jugoszláv uralom évtizedei alatt erős nemzeti tudatra tettek szert. Bár ez hatást gyakorolt rájuk, alapvetően nem változtatott a magyarsághoz fűződő interetnikus viszonyukon és „magyar érzelmű” mentalitásukon. A harmonikus együttélést a magyar sovíniszta megnyilatkozások mellett főleg a német lakosság körében kifejtett volksdeutsch agitáció nehezítette meg vagy tette lehetetlenné; ez utóbbi a második világháború időszakában a Magyarországra gyakorolt német „népcsoport-politikai” hatalmi befolyás eszközévé lett. De más nemzetiségek közt is teret hódított ekkoriban a völksisch nemzetfelfogás és a népcsoportelv. A második világháború végével azonban ez a szakasz lezárult; hatásaira súlyos el- lenhatások következtek.

Az ország felszabadulása után a németek jelentős részének a potsdami egyezmény értelmében végrehajtott kitelepítése, valamint nagyobb szlovák tömegeknek a csehszlovák lakosságcsere-egyezmény alapján történt távozása a Magyarországon élő nemzetiségek számát rendkívül lecsökkentette, és a gyengébb nemzetiségi tudatú részekre korlátozta. Ráadásul ezen események megfélemlítő hatása évek hosszú sorára elnémította a nemzetiségi igényeket, és visszatartotta az embereket a nemzetiségi lét tudatos vállalásától. A délszláv nemzetiségek vonatkozásában érezte hatását az 1949–1953 közti, megromlott magyar–jugoszláv viszony. Az át-élt megpróbáltatások emléke többnyire csak jóval később, a nemzetiségpolitikai konszolidáció teljessé válásával jutott bizonyos, a nemzetiségi összetartozás-tudatot erősítő szerephez.

A ki- és betelepítések következtében a korábban is gyakorta csak viszonylagosan homogén nemzetiségi falvak erősen vegyes lakosságúvá váltak, sőt többnyire meglehetősen kisebbségbe is került bennük a nemzetiségi elem; ezt a tendenciát fokozta az iparosítással, urbanizációval összefüggő elvándorlás. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, majd a termelőszövetkezetek összevonása, illetve az iskolák államosítása, a továbbtanulási kampányok, az iskolák körzetesítése, a közigazgatási átszervezések nemzetiségi szempontból adódó kihatásai következtében jelentős mértékben felbomlott az a közösség, megváltoztak azok az életviszonyok, amelyek a nemzetiségi lét hagyományos kereteit adták. Átalakult a nemzetiségek társadalmi szerkezete: a ma is domináns paraszti lakosság immár nagyüzemi mezőgazdaságban dolgozik; jelentősen megnövekedett az iparban dolgozók száma; a nemzetiségileg tudatos értelmiségi réteg igen vékony, főleg pedagógusokból áll, és jórészt a nemzetiségi környezettől elszakadva dolgozik. Azok a lehetőségek tehát, amelyeket a gazdasági fejlődés, a társadalmi felemelkedés, a művelődés terén a népi demokratikus rendszer és a szocializmus építése tárt fel a dolgozók széles

tömegei – köztük az egyéni és kollektív jogaik alkotmányos biztosítékával rendelkező nemzetiségek – előtt, anélkül azonban, hogy ugyanakkor a nemzetiségi lét megőrzéséhez, a nemzetiségi tudat fennmaradásához – nem utolsósorban az anyanyelvi oktatás révén – igazán hatékony támogatást nyújtott volna, a nemzetiségek asszimilálódásának már régóta tartó és egyre fokozódó folyamatát objektíve tovább gyorsították. De szubjektív tényezők is hatottak: egyfelől a nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül áldásos, nagy jelentőségű vívmányok hangsúlyozása, másfelől az a körülmény, hogy sajátos nemzetiségi igények támasztása nem vagy csak kevéssé volt tapasztalható. Mindez egy olyan felfogást tett általánossá 1968-ig a nemzetiségpolitikában, amely szerint a nemzetiségi problémák az általános fejlődés folyamatában automatikusan megoldódnak.

A nemzetiségi kérdés e hibás megítélését és abból következő helytelen kezelését azóta a társadalmi mozgások szüntelen, elemző vizsgálata, az objektív értékelésükre való törekvés és a szükségesnek mutakozó korrekciók – akár önkritikus – végrehajtására való készség és képesség bizonyítása váltotta fel. Az 1970. évi népszámlálás eredményei alapján fel kellett figyelni a nemzetiségi anyanyelvet vallók amúgy is feltűnően alacsony számának csökkenésére. Széles körű kutatások indultak a nemzetiségek valóságos nagyságának megközelítő megállapítására, valamint az objektív nemzetiségi lét és a népszámlálási szubjektív bevallásban különben sem feszélyezetlenül tükröztetett nemzetiségi tudat diszkrpanciája okainak feltárására. E felmérések és kutatások indokoltságát az 1980. évi népszámlálás további csökkenést mutató adatai messzemenően igazolták.

Nemzetiség	Népszámlálás			Felmérési eredmény
	1960	1970	1980	
Német	50 700	35 500	31 000	138 000
Délszláv	37 600	34 000	27 000	42 000
Szlovák	30 700	21 100	16 000	71 000
Román	15 800	12 600	10 000	12 000
Összesen:	134 800	103 200	84 000	263 000

Megállapítást nyert, hogy a nemzetiségi anyanyelv használata igen nagy mértékben teret veszített a falusi nemzetiségi környezet fellazulása vagy annak elhagyása következtében, és háttérbe szorult a családon belül is (mégpedig nemcsak az egyre gyakoribb nemzetiségi vegyes házasságokban, amelyek egyébként az elfogultságok, előítéletek oldódásának figyelemre méltó jelzői). A nemzetiségi anyanyelv aktív használatának képessége ma már inkább csak az idősebb generációra jellemző; a középső generáció könnyebben fejezi ki magát magyarul, s a legifjabb generá-

cióra nagyon fogyatékosan vagy egyáltalán nem örökíti át a nemzetiségi anyanyelvet, mert a hazai életben való érvényesülés szempontjából nem látja annak gyakorlati hasznát, viszont a magyar nyelv tökéletes ismeretét elengedhetetlenül szükségesnek, de egyben elégségesnek is tekinti. A népszámlálási eredmények egyrészt a nyelvváltás nagymérvű bekövetkeztét jelzik tehát a már korábbiól kétnyelvű nemzetiségek fiatal és legfiatalabb generációjánál, másrészt azonban az idősebb generáció azon fájdalmas tapasztalatának – és óvatosságra intésének – hatása is kifejeződik bennük, hogy a nemzetiségi tudat megvallása konfliktusforrás lehet, s akár csak az anyanyelv bevallása is súlyos következményekkel járhat (mint az 1941. évi népszámlálás egyéni bevallási lapjainak felhasználása a vagyonekbejegyzésekhez és kitelepítésekhez). Ez a trauma annak ellenére érezhető, hogy megnyilatkozásaik szerint úgy látják: ez idő szerint nem kell tartaniuk semmiféle hátrányos következménytől.

A mai magyarországi nemzetiségi tudatra általában – de nemzetiségként, s azokon belül csoportonként is különböző mértékben – az jellemző, hogy az okkal legfontosabb szignifikánsnak tekintett anyanyelv ismerete és használata nagymértékben visszaszorult, és immár inkább a közös származás tudata, a közös szokások, hagyományok, kultúrájuk sajátosságának tudata és szeretete jelenti a nemzetiségi kohéziós erőt. A nemzetiségi anyanyelv további térvesztése, sorvadása létükben fenyegetné a nemzetiségeket, de regenerálódásának lehetősége ma még fennáll: a népi hagyományrendszerükben magukat még otthonosan érzők körében – megfelelő segítséggel – az anyanyelv feléleszthető. A nemzetiségi szövetségek lapjai jól tükrözik a nemzetiségi tudattal és felelősségérzettel rendelkező vékony értelmiségi rétegek aggályait és öntudatra ébresztő törekvéseit, bizalommal a mai magyar nemzetiségpolitika iránt, amely egyre több kézzelfogható jelét adta és adja, hogy kész segíteni az immár a nemzetiségek létét is közelről fenyegető folyamat megállítását, a nemzetiségek erősödését. Intézkedéseinél, melyek elvszerű alapja, hogy a nemzetiségpolitika nem lehet a nemzetiségek létszámának és számarányának függvénye, nem a népszámlálási adatokat veszi alapul, hanem a nemzetiséghez tartozás szempontjaiból az anyanyelvi állapoton kívül a származást, a sajátos szokás- és hagyományrendszert, kultúrát is figyelembe vevő felmérést.

E számos módszertani problémát felvetett felmérés, amely az 1980. évi népszámlálás 84 000 nemzetiségi lakost regisztráló adatával szemben 263 000-re teszi a nemzetiségekhez tartozók számát, nem igazolta a nemzetiségi szövetségek eredetileg 420 000-es becslését, de a nemzetiségi lét fenntartásához, az anyanyelv reaktiválásához, a nemzetiségi tudat erősítéséhez szükséges intézkedésekhez reális alapot biztosít. A nemzetiségi szövetségek 1983. évi kongresszusai végül is kivétel nélkül rendkívül nagyra értékelték azt a lenini szellemű nemzetiségpolitikát, amely a hazai nemzetiségek sajátos problémáit megértve, a népszámláláskor magu-

kat nemzetiséghez tartozóknak vallók háromszorosát tekinti olyanoknak, akiknek speciális gondoskodást igénylő, sajátos nemzeti szűkségeleik vannak.

E nagyvonalú, előzékeny nemzetiségpolitika helyességét illetően téves értelmezésből fakadó kételyek felbukkanása is észlelhető magyar részről: nem lezáródott természetes folyamatok mesterséges visszafordításáról van-e szó, nem tartósan magyarokká váltak „visszaminősítéséről” nemzetiségekké, annak érdekében, hogy Magyarország kölcsönösségi, viszonyossági alapon támaszthasson elvárásokat a szomszédos országok nemzetiségpolitikájával szemben? A magyarországi nemzetiségeknek akár 263 000-re tett száma lehet-e megfelelő ellentétele a szomszédos országokban 3,5 milliós tömegben élő magyar kisebbségeknek? Ez utóbbit a tisztán magyar etnikumú területekből is jócskán kanyarító trianoni határok művi úton hozták létre; teljes nemzeti tudattal és magas fokú, a politikai széttagoltság minden következménye ellenére egységes magyar kultúrával rendelkeznek ma is – eltérően a Magyarország mai területének megfelelő területre évszázadokkal ezelőtt betelepedett, anyanemzeteik csak később kibontakozott nemzeti fejlődésétől tartósan távol maradt, más hatások alatt fejlődött néprészek nemzeti lététől és tudati szintjétől.

Valójában azonban nemzetiségpolitikánk, a nemzeti viszonyok és a belőlük fakadó szükségletek országonként más-más voltának világos ismeretében, elvszerűen vallja, hogy a nemzeti problémákkal mindennél az ottani adottságoknak megfelelően kell foglalkozni – természetesen a nemzetközi érvénnyel deklarált emberi jogok és nemzeti jogok tiszteletben tartásával –, szuverén belügyként, de teljesen tisztában lévén ugyanakkor a nemzeti kérdés kezelése mikéntjének a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt jelentős hatásával. Ez a különböző társadalmi rendszerű országok kapcsolataiban is igen fontos kérdés egyenesen alapvető jelentőségű a szocialista országok internacionalista együttműködése szempontjából. A nemzetiségek – éppen kétnyelvűségük és kettős kultúrájuk folytán – hidat képeznek azon országok felé, ahol anyanemzeteik élnek. Politikánk messzemenően érdekelt e hidak fenntartásában és állandó karbantartásában; nemzetiségpolitikánk a realitásoknak megfelelően számol – anyanyelvismeretük és nemzeti tudatuk meggyengült volta ellenére – a hazai nemzetiségek létevel és tényleges szükségleteivel. Az egyéntől nem vitathatja el ugyan a nyelvi, kulturális, tudati áthasonulás szabadságát sem, de a nemzetiségek mint kollektívumok sajátosságaikban való fenntartása érdekében maga is támogatja azon nemzeti törekvéseket, hogy a nemzetiségekhez tartozók felelevenítsék, aktívvá tegyék kétnyelvűségüket, megőrizzék és továbbfejlesszék kettős kultúrájukat.

Nemzetiségeink képviselőiben szövetségeik kongresszusai újlag megerősítették, hogy a nemzetiségek híd szerepéből adódó feladatokat

teljesen magukénak vallják; örömmel megtesznek mindent, hogy az ország nemzetközi kapcsolatait ezzel is erősítsék, azt pedig egyenesen szocialista, hazafias és internacionalista kötelességüknek érzik, hogy a szocialista országok közösségét, szoros és zavartalan együttműködését szilárdítsák. Nemzetiségpolitikánk iránt teljes bizalmukat nyilvánították. Csak itt-ott hallhatók a nemzetiségi értelmiség köréből bizalmatlanságra, elégedetlenségre utaló hangok, túlzó, irreális nézetek. Így egyesek szerint nem elég, hogy nemzetiségpolitikánk lehetőségeket biztosít a nemzetiségeknek identitásuk megőrzésére és biztatja őket, hogy szabadon éljenek e lehetőségekkel meggyengült kétnyelvűségük helyreállítása és kettős kultúrájuk megőrzése érdekében, hanem azt tartanak helyesnek, ha minden nemzetiségi származású részére – függetlenül nyelvi és tudati magyarosodottságának fokától, amelyet e nézetek szerint a további asszimiláció érdekében magyar részről anélkül is eltűnőnek – automatikusan és imperatívuszerűen rendelne el tisztán anyanyelvű oktatást.

A felelős nemzetiségi állásfoglalásokból, amelyeknek legutóbb a nemzetiségi szövetségek kongresszusai adtak különösen fontos fórumot, kitűnik: nagyra értékeli a magyar nemzetiségpolitika készségét a nemzetiségi óvodák számának szaporítására, s bennük a kétnyelvű foglalkozás biztosítására, ami lehetővé teszi, hogy a szülői házból ma már sokszor csak minimális anyanyelvi tudással érkező nemzetiségi gyermekek anyanyelvi fejlődve, megerősödve kerülhetnek nemzetiségi iskolába. Az iskolákban a beszédkészség növelése, az aktív nyelvhasználat középpontba helyezésével mindenképpen javítandó nyelvoktatási típusnak – a személyi és tárgyi feltételektől függően – fokozatosan kétnyelvű oktatással fejlesztése jelentős előrelépést hozhat. (Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy bizonyos ellenállás mutatkozik a szülők részéről, akik gyermekeik túlterhelésétől, illetve továbbtanulási esélyeik beszűkülésétől tartanak.)

A középfokú nemzetiségi iskolák, a nemzetiségi óvónő-, tanító- és tanárképzés, a nemzetiség szolgálatába állítható nemzetiségi értelmiség képzése, s annak a nemzetiségek körében kifejtendő, illetve kifejtett sokoldalú közművelődési tevékenysége támogatásának kérdésében ugyancsak teljes összhang mutatkozik a nemzetiségi érdekeket felelősen képviselő autonóm szövetségek, valamint a párt és a kormány nemzetiségpolitikája között. Nemzetiségi könyvtárügy, olvasómozgalom, nemzetiségi nyelvapoló klubok és hagyományörző együttesek, nemzetiségi rendezvények, kiállítások színes skálája, nemzetiségi rádió- és televízióműsorok: mindmégannyi megnyilvánulásai a nemzetiségi öntevékenység, önmegvalósítás és az ahhoz nyújtott nemzetiségpolitikai támogatás összefonódásának.

Nemzetiségpolitikánk méltányolja a nemzetiségek azon igényét, hogy identitásuk megőrzéséhez az ország határain túl élő nyelvnemzeteiktől is támogatást kaphassanak. Ez az illető országokkal fennálló kulturális

egyezmények keretében történik. Sokoldalú, komoly segítséget jelent közreműködésük a nemzetiségi oktatás tankönyvekkel, szemléltető eszközökkel, az iskolai és egyéb nemzetiségi könyvtárak, klubok megfelelő könyvanyaggal, folyóiratokkal, hanglemezekkel való ellátásában; a nemzetiségi oktatásban részt vevő pedagógusok nyelvi továbbképzésében; magyarországi nemzetiségiek ösztöndíjas egyetemi, főiskolai tanulmányai országokban végzésének lehetővé tételével, az itteni nemzetiségek és nyelvemzeteik színjátzó, folklór együtteseinek kölcsönös fellépései révén stb. Igen fontosak az ifjúsági cserekapcsolatok (kölcsönös látogatások, üdülések, diáklevelezés) nyelvemzetbeli testvériskolákkal, úttörő-csapatokkal. A rokon kapcsolatok élénkségének is jelentősége van a nemzetiségi mivolt őrzése, ápolása szempontjából, nemkülönben az ún. kishatárforgalomnak, továbbá a hazai rádió és televízió magyar és nemzetiségi műsorain kívül a nyelvemzetek adói vételének.

Fontos kérdés, miként vélekednek a hazai nemzetiségek a határainkon túl élő nyelvemzetükhöz, anyanemzetükhöz fűződő kapcsolatukról. Az erre vonatkozó vizsgálatok helyesen indulnak ki abból, hogy a mai Magyarország területén élő nemzetiségek betelepülésükkor nem hozhattak magukkal egységes köznyelvet, irodalmi nyelvet, nemzeti tudatot: mindezek kialakulása anyanemzeteiknél akkor ment végbe, amikor a magyar környezetbe, a magyar nyelv és kultúra hatása alá került néprészek az anyanemzet fejlődésétől igen kevésbé befolyásolt önálló fejlődésutat jártak. Ennek következménye, hogy mai nemzetiségeink tudata nem nemzettudat, hanem olyan nemzetiségi tudat, amelyben messzemenően nem a valaha kibocsátó anyanemzethez, hanem az azóta tartó hosszú együttélésben domináns szerepet játszó magyarsághoz fűződő viszony a meghatározó jelentőségű. Nemzetiségeink tudatában az anyanemzettől származás halvány és jelentéktelen momentum a hazai nemzetiségi közösségből származás eleven élményéhez képest; hazájuknak azt az országot tartják, ahol szülőföldjük van, ahol generációk hosszú során át éltek, s nem azt, ahonnan őseik valaha ideszármaztak. Önmagukat hangsúlyozottan magyarországi németeknek, szlovákoknak stb. nevezik, s e meghatározáson belül még külön jelentőséget tulajdonítanak a szűkebb pátriának: tolnai sváb, békéscsabai szlovák stb. Személyes kapcsolataik valójában nem az anyanemzetbeliekkel vannak, hanem a szülőföldjükről, falujukból oda kerültekkel, kitelepítettekkel, áttelepültekkel, ott élő rokonokkal, régi ismerősökkel s azok leszármazottaival. A nemzetiségeink körében folytatott kérdőíves vagy interjúszerű vizsgálódások nem találtak náluk olyasféle nemzeti büszkeséget, amelyben az anyanemzet bármely téren mutatkozó kiváló teljesítményeiért való különösebb lelkesedés játszana szerepet (egy méltányos és mértéktartó elismerésen túl); az anyanemzetről alkotott véleményük sok kritikai elemet is tartalmaz. Mindezekelőtt a hazai erőfeszítések érdeklik őket, ezek sikeréért aggódnak, ezek eredményeinek örülnek; jogos nemzetiségi önbecsülésüknek döntő

mozzanata, hogy ők maguk aktív részesei hazájuk, Magyarország küzdelmeinek, elért eredményeinek, nemzetközi megbecsültségének.

Egyes nemzetiségi értelmiségiek véleményétől eltérően, maguk a nemzetiségek nem érzik lebecsülésnek, ha róluk mint nemzetiségekről és nem mint nemzeti kisebbségekről, nemzetük itt élő szerves részéről beszélnek, mert ők maguk úgy ítélik meg, hogy saját történelmük és saját kultúrájuk van, amely nem azonos az anyanemzetével: sajátos kettős kultúra ez, nem alacsonyabb rendű amannál. Ahogy szerintük anyanyelvük sem szegényebb, hanem másként gazdag, mint az anyanemzet köz- és irodalmi nyelve. A nemzetiségi anyanyelv presztízsét nem kevésbé védik ezekkel szemben, mint a magyar nyelv viszonylatában. Miközben hangsúlyozzák, hogy nemzetiségi anyanyelvük – jóllehet tájnyelvi, sőt egyúgyanazon nemzetiségen belül is „több-tájnyelvi” jellegű, a modern kifejezéseket a magyar nyelvből kölcsönző archaikus jelenség – megfelelő oktatásmódszertani gyakorlat alkalmazásával alapul szolgálhat az anyanemzet fejlett köznyelvének és irodalmi nyelvének nemcsak szellemi gyarapodást ígérő, de esetleg anyagi haszonnal is kecsegtető elsajátításához, ugyanakkor erősen ragaszkodnak a tájnyelvi jellegű nemzetiségi anyanyelvi – mikronyelvi – irodalom fenntartásához, műveléséhez is. Az anyanemzetek segítségét nemzetiségi nyelvi és kulturális céljaikhoz szükségesnek, de kiegészítő jellegűnek ítélik, s maguk mutatnak rá arra, hogy a tőlük kapott tankönyvek, taneszközök, olvasmányok stb. nem pótolhatják sem a hazai nemzetiségi tankönyvkiadást, sem a magyarországi általános és nemzetiségi viszonyok, szükségletek alapos benső ismeretén alapuló hazai kiadványokat, amelyek róluk és kifejezetten nekik szólnak, s amelyek részben saját nemzetiségi (néprajzi, történelmi, irodalmi) kiadványaik. Ezek sora szépen gyarapodik.

A nemzetiségek hazai viszonyaink közé integrálódása ma már megnyugtató. Érdeklődéssel figyelik és mérlegelik az anyanemzeteik részben szocialista, részben kapitalista berendezkedettségű országaiban tapasztalható gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyokat, életszínvonalat, politikai atmoszférát, s mindezek alapján meggyőződéssel ragaszkodnak sok nehézséggel küzdő, de immár tartósan töretlen politikájával a nemzetiségek számára is teljes egyenjogúságot, viszonylag jó megélhetést, szabad kulturális fejlődést, otthonos, jó közérzetet biztosító Magyarországhoz, annak szocialista rendszeréhez. Ez kifejezésre jut a kapitalista országokban élő rokonoknál, ismerősöknél tett látogatásaik során is, amikor nemegyszer együtt állapítják meg, hogy az egyébként vonzó ottani magasabb átlagos életszínvonal korántsem minden.

Minél fejlettebbé, teljesebbé válik Magyarországon a szocialista demokrácia, annál tökéletesebb lesz nemzetiségeink integrálódása, amelyet természetesen joggal tartanak megkülönböztetendőnek az asszimilációtól: nemzetiségük megtartásának lehetősége mellett kívánnak szerves része lenni a társadalomnak. Hálásak azért, hogy annyi rossz tör-

ténelmi tapasztalat után a mai nemzetiségpolitika dialektikus egységben fogja fel a társadalmi integrációt és a nemzetiségi differenciációt. Nem mutatnak semmiféle elzárkózásra, elkülönülésre vagy éppen kifelé orientálódásra utaló tendenciát. Hazafiságukra, mely szocialista hazafiság, fokozottan érzékenyek; megalázónak tartanák, ha azt minduntalan bizonygatniuk kellene. Szívesen látnák a nemzetiségekkel szembeni bizalmatlanság itt-ott felbukkanó nyomainak kiküszöbölését a közgondolkodásból, s többjük véleménye szerint meggyőzőbbé kellene tenni, hogy a nacionalista megnyilvánulások magyar részről sem kevésbé veszélyesek – bármily okból fakadnak is – a zavartalan együttélés, együttműködés kölcsönösen becses harmóniájára, mint ha nemzetiségi oldalról jelentkeznék. Régebbi sérelmeiket már nem nagyon emlegetik, de érzékenyen reagálnak arra, s teljes joggal, ha magyar részről azt tapasztalják, hogy a szomszédos országok magyar kisebbségei sorsáért aggódva párhuzamba állítják a ma ott és itt alkalmazott nemzetiségpolitikát, és sokallva a magyarországi nemzetiségekről való gondoskodást, ingerültségüket velük szemben éreztetik. Az ilyen konkrét jelenségek fokozottan aláhúzzák nemzetiségeink számára annak jelentőségét, hogy nemzetiségpolitikánk nem viszonyosság, hanem elvi alapon áll.

Nemzetiségeink számára evidens a Magyarországhoz mint szocialista hazájukhoz tartozás; természetesen vállalt és önérzetesen vallott részük-ről a magyar állampolgárság. Az sem zavaró, hogy beszédekben, cikkekben gyakorta szocialista magyar nemzetről, szocialista nemzeti egységről, nemzeti közmegegyezésről esik szó; e fogalmakba nyilvánvalóan mindazokat beleértik, akik az ország lakosságát, annak a szocializmus megvalósításáért szoros politikai egységben küzdő egész társadalmát alkotják, vagyis a nemzetiségeket is, akik a szocialista magyar nemzeti egységben találják meg helyüket. Pedig az egységes magyar politikai nemzet fogalmának, az ebben kifejeződött nemzetfelfogásnak valamiféle tudat alatti továbbélése ez frazeológiánkban a szocializmus viszonyai között. Nemzetiségpolitikánk alapvető álláspontja mindenestre az, hogy a nemzetiségek a maguk identitását megőrizve tartoznak bele szervesen az ország szocialista társadalmának egységébe. Hazafias magatartásuk megítélésében az országban folyó szocialista építéshez való viszonyuk a döntő.

Nemzetiségeink tudatában is fontos szerepet játszik a történelmi tényező. Anyanemzeteik, illetve országaik történelme iránti érdeklődésük általában csekély, főleg az 1944–1945 utáni korszakra irányul; a nemzetiségi sajtóban rendszerint a szocialista országok együttműködése szempontjából fontos események, egyezménykötések jelentőségének évfordulónkénti méltatásában jelentkezik. A Magyarországon rendszeresen megünnepeelt történelmi évfordulók közül a legjelentősebb számukra hazánk felszabadulása – amely megnyitotta az utat (ha nem is minden vonatkozásban rögtön) a nemzetiségek szabad fejlődéséhez is – és a nemzetiségek

jogait is biztosító alkotmány ünnepe. A szocialista nemzetiségpolitika alapvetését ünneplik az októberi szocialista forradalomban; a tanácsköztársasági megemlékezések során mindig kitérnek a proletárhatalom nemzetiségpolitikájára és a létrejött Szlovák Tanácsköztársasággal való kapcsolatára. A legnagyobb érdeklődést az iránt mutatják, hogy Magyarország története keretében hogyan alakult saját nemzetiségük sorsa a betelepüléstől máig. Megünneplik az egyes községek betelepülési évfordulóit, a felszabadulás utáni időkből pedig nemzetiségi szövetségük megalakulásának, illetve egy-egy fontosabb nemzetiségi iskolájuk létrehozásának jubileumát. A nemzetiségi szövetségek lapjaiban, kalendáriumaiiban számos cikk igyekszik kielégíteni a nemzetiségi önismeretre irányuló igényt, kidomborítva az együttélés, együtt küzdés pozitív hagyományait, különösképpen a nemzetiségi munkásmozgalmi emlékeket, de szemlátó mást kerülve az időnkénti konfliktusok történetének érintését.

A német nemzetiség vonatkozásában különösen érzékeny pont a második világháború alatti magatartás sommás megítélése, amely a háború után a kollektív felelősség igazságtalan elve alkalmazásának alátámasztására szolgált, és rendkívül súlyos következményekkel járt. Mélyen igaz, hogy egészséges nemzetiségi tudat csak igazságos és méltányos értéktétel alapján fejlődhet; e tekintetben igen megnyugtatóan hatott a német nemzetiségi szövetség 1983. decemberi kongresszusán a magas pártfórumok képviselőiben történt megnyilatkozás. Kétségtelen, hogy ma már kellő távlattal rendelkezünk ezeknek a kérdéseknek tárgyilagos, kritikus és önkritikus megítéléséhez. Semmi szükségünk arra, hogy védelmezni, igazolni próbáljuk a népi demokratikus fejlődésünk kezdeti periódusában a hazai német kérdés differenciálatlan értékelése és kezelése következtében elkövetett hibákat, hanem erőnk tudatában, azokkal szembenézve, azon dolgozunk, hogy begyógyítsuk a sebeket, s hogy megszabadítsuk a hazai német nemzetiséget attól a nyomasztó tehertételtől, amit közelmúltbeli történetének sommás megítélése, kollektív felelőssé tétele s annak messzeható következményei jelentettek. E nehéz és fájdalmas kérdések lezárására az elmúlt 25 év folyamán megteremtődtek a politikai, társadalmi feltételek.

Ma már nincs tehát akadálya annak, hogy a német nemzetiség tudatában megfelelő helyükre kerüljenek múltjuk kritikával, s ugyanakkor a legnagyobb tárgyilagossággal értékelt szakaszai, fejleményei, eseményei és szereplői. Nemzetiség-történeti tudományos kutatásaink ma már érdemleges segítséget nyújthatnak ehhez. Amikor ez a sok félrevezetésnek, majd sok általánosító, helytelen értelmezésnek is kitétt hazai német nemzetiség múltjának haladó hagyományai után néz, s ilyeneket keres az ellenforradalmi rendszer és a második világháború legkritikusabb éveiben is (például az ún. hűségmozgalom), az eddigieknél jobban fel kell figyelnie a kommunista párt állásfoglalásaira a nemzetiségi kérdésben általában, és a német nemzetiségi kérdésben különösen, valamint arra a

tevékenységre, amelyet a legális munkáspárt, a Szociáldemokrata Párt Országos Német Bizottsága szervezett a németlakta területeken a német nemzetiségi lakosság jogai – így anyanyelvi jogai, iskolajogai – védelmében, azokkal szemben, akik a nemzetiségi kérdést akár magyar sovinizta, akár náci, pángermán célokra igyekeztek felhasználni. És megtalálhatja azokat a személyiségeket is, akik a legnehezebb időkben tanúsított kiállásukkal beírták nevüket saját nemzetiségük emlékezetre méltó történetébe; ezek sora az SS-sorozat ellen tüntető menetet vezető katolikus vagy evangélikus páptól a magyarországi németek szabadságmozgalmát szervező, s ezért életével áldozó kommunista Muck Lajosig terjed.

A német nemzetiség tudatának formálásában azonban számolni kell külső hatásokkal is, amelyek legalább az 1933 előtti Bleyer-féle volksdeutsch irányzatot akarnák igazolni, ha már az ebből kinőtt Basch-féle Volksbundot nem tudják a nácizmustól tisztára mosni, és a magyarországi németiség sorsának alakulásáért minden felelősséget egyoldalúan a magyarokra, különösen a magyar népi demokráciára próbálnak hárítani. A hazai német nemzetiség történetére vonatkozó kutatásaink, s nem utolsósorban az ilyen jellegű helytörténeti kutatások előmozdításával, ezek eredményeinek a közművelődés csatornáin keresztül a német nemzetiséghez való eljuttatásával sokat tehetnénk a német nemzetiség tudatának helyes alakításáért, esetleges rossz hatásoktól való megóvásáért. Ugyanez vonatkozik a többi nemzetiségre is.

Bármennyire is a nemzetiségtörténet hazai intenzív művelésének szükségessége mutatkozik elsődleges jelentőségűnek – s nem a polémia külföldi szerzőkkel –, mégis elgondolkoztató, hogy mennyire gyér a reagálás a magyarországi nemzetiségek történetére vonatkozó, külföldön megjelenő munkákra, cikkekre. A hazai szlovák sajtóban egy, a külföldi, így a magyarországi szlovákság történetéről Csehszlovákiában megjelent kötet kapcsán kibontakozott vitából tanulságos módon tűnt ki, milyen hibákhoz vezethet a magyarországi nemzetiségi fejlődés feltételeinek, körülményeinek felületes vizsgálata, a természetes asszimilációs folyamatok lebecsülése, az egyes időszakokban teret nyert magyarosító erőszak szerepének eltúlzása. Nemzetiségi lapjaink közvetve is sokat tehetnénk, olyan hazai nemzetiségtörténeti munkák, cikkek ismertetésével vagy anyaguk felhasználásával, amelyek témájuk pozitív kifejtése során a külföldi és hazai téves nézetek cáfolatára is kitérnek.

A hazai nemzetiségi sajtó szépirodalmi anyaga négy rétegű: 1. az anyanemzet szépirodalmi alkotásai, 2. a magyar irodalomból és 3. a világirodalom egyéb alkotásaiból közzétett fordítások (ezek szükségességét sokan vitatják), 4. a nemzetiség saját íróinak, költőinek – részben a tájnyelvi anyanyelven írt – alkotásai (ez utóbbiak igen kedveltek).

Az általános bel- és külpolitikai rovatok eléggé érdektelenek: ezekről a kérdésekről a magyar sajtóból, rádióból stb. frissebben értesülnek a nemzetiségek, mint hetilapjaikból. Annál nagyobb az igény a speciálisan

nemzetiségi hírszolgálatra; nemcsak lelkendező, hanem a fejlődést elősegítő kritikát sem nélkülöző beszámolókra a nemzetiségi kulturális eseményekről; színes riportokra a nemzetiségi életéről, helytállásukról a termelőmunkában, részvállalásukról a társadalmi feladatokban. Fontosnak tartják az olvasók a nemzetiségpolitika irányítóinak időnkénti megnyilatkozásait a lapokban, de nem kevésbé a nemzetiségi cikkírók véleménynyilvánítását e nemzetiségpolitika megvalósításának szükséges feltételeiről, legcélszerűbb módszereiről.

A nemzetiségi lapok igen alacsony példányszámban kelnek el; nagyobb az érdeklődés a nemzetiségi kalendáriumok iránt. A nemzetiségi könyvállomány olvasottsága is alacsony. Mindez összefügg a nemzetiségi anyanyelv használatának visszaszorulásával, illetve azzal, hogy a tájnyelvi anyanyelvű olvasók nehezen birkóznak meg az irodalmi nyelvvel, valamint a nemzetiségi nagy többsége által nehézség nélkül élvezhető magyar olvasmánykínálat bőségével és változatosságával.

A nemzetiségi tudat állapota, tartalma, fejlődési lehetőségei vizsgálatában nemcsak a jelenlegi helyzet történelmileg kialakult bonyolultságát vettük figyelembe, hanem a nemzetiségi értelmiség hitét és erőfeszítéseit a nemzetiség fenntartására éppúgy, mint azt a nemzetiségpolitikát, amely messzemenően méltányolva a nemzetiségek hazafias részvételét a szocializmust építő ország társadalmában és internacionalista híd-szerepét a szocialista országok közösségében, a maga részéről lehetőség szerint biztosítja fennmaradásuk és fejlődésük minden feltételét.

Felhasznált publikációk és kéziratok

Pach Zsigmond Pál: Nemzeti fejlődés, nemzeti öntudat. „Társadalmi Szemle”, 1983. 10. sz. 23–37. old.

Hanák Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. „Történelmi Szemle”, 1974. 4. sz.

Tilkovszky Lóránt: Magyarság és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon az ellenforradalmi korszakban, 1919–1945. In *A két világháború közötti Magyarországról. Vélemények, viták.* (Szerk.: Lackó Miklós.) Kossuth Könyvkiadó 1984.

Kövágó László: A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés. Kossuth Könyvkiadó 1985.

Tilkovszky Lóránt: A szociáldemokrata párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon, 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó 1986.

Tilkovszky Lóránt: Ellenállás a magyarországi németiség körében a második világháború éveiben. „Tájékoztató”, 1984. 6. sz. 54–63. old.

Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája, 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó 1982. 77–132. old. A német nemzetiségű lakosság kitelepítése. A magyar-csehszlovák lakosságcsere.

Tilkovszky Lóránt: Kitelepítés és jogok. „Magyarország”, 1986. 11. sz. 25. old.

Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika. (Szerk.: Csatári Dániel.) Kossuth Könyvkiadó 1968.

Herczeg Ferenc: Az MSZMP nemzetiségi politikája. Kossuth Könyvkiadó 1976.

- Több nyelven, egy akarral. Nemzetiségek a Magyar Népköztársaságban. (Szerk.: Áts Erika.) Népművelési Propaganda Iroda 1976.
- Nemzetiségek Magyarországon. (Állami Gorkij Könyvtár sajtóbibliográfiai kiadványa).
- I. Németek Magyarországon, 1945–1975. [1983.]
- II. Románok Magyarországon, 1945–1975. [1983.]
- Tilkowszky Lóránt*: Három évtized a magyarországi németiség életében, 1945–1975. „Jelenkor”, 1985. 4. sz. 414–416. old.
- Gyivicsán Anna*: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége 1985.
- Kósa László*: Nemzetiségek a mai Magyarországon. „Valóság”, 1969. 4. sz. 12–22. old.
- Kövágó László*: Nemzetiségek a mai Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1981.
- Niederhauser Emil*: A magyarországi nemzetiségekről. „Kritika”, 1983. 6. sz. 7–8. old.
- Stefka István*: Hol a haza? Nemzetiségek Magyarországon (1945–1980). Szépirodalmi Könyvkiadó 1982.
- Albert Gábor*: Emelt fővel. Szépirodalmi Könyvkiadó 1983.
- Tilkowszky Lóránt*: Együttélés. „Filmszem”, 1983. 10. sz. 4–5. old.
- Tilkowszky Lóránt*: Nép és történelem – emberi dokumentumokban. „Jelenkor”, 1984. 728–730. old.
- László Lajos*: Jégszikrák. (A hazai nemzetiségek életéből.) Népszava Kiadó 1984.
- Hoóz István*: A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. „Demográfia”, 1975. 1. sz.
- Dávid Zoltán*: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. „Valóság”, 1980. 8. sz. 87–101. old.
- Hoóz István–Kepecs József–Klinger András*: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. Állami Gorkij Könyvtár 1985.
- Csepeli György*: Érzés és élmény a nemzetiségi hovatartozásban. „Tájékoztató”, 1980. 6. sz. 22–32. old.
- Hoóz István*: A nemzetiségi tudat lépcsőfokai. „Élet és Tudomány”, 1983. 1286–1288. old.
- Terestyéni Tamás*: Elméleti-módszertani szempontok a nemzetiségi tudat szociológiai-szociolingvisztikai vizsgálatához. (Kézirat.)
- Terestyéni Tamás*: Nemzetiségi nyelvtudás Magyarországon. „ÁGK Híradó”, 1982. 2. sz. 10–16. old.
- Szende Béla*: A nemzetiségi lét és nyelvi tudatosság összefüggéseinek vizsgálata a magyarországi németek körében c. témával foglalkozó kutatócsoport beszámolója az 1976–1980., valamint az 1981–1982. években végzett munkájáról. (Kéziratok.)
- Szende Béla*: A nemzetiségi tudat állapota az 1980-as népszámlálási és kérdőíves felmérési adatok tükrében, a hazai németiség tekintetében. (Kézirat.)
- Szende Béla*: A német irodalmi nyelv és a hazai németiség nyelvjárásainak kapcsolata. Ennek hatása a nemzetiségi közművelődés, oktatás és sajtó munkaterületére. (Kézirat.)

*

- Gyivicsán Anna–Kozma Mihály–Győri-Nagy Sándor–Szász János András*: A magyarországi nemzetiségek kulturális tudati jellemzői. Állami Gorkij Könyvtár. Művelődéskutató Intézet 1985.
- Fehér István*: A nemzetiségi tudat problematikájába vágó tapasztalatok és következtetések a Dél-Dunántúlon 1970–1983 között. (Kézirat.)
- Hoóz István*: A baranyai nemzetiségekről. Pécs 1977.
- Botlik József*: A nemzetiségek Komárom megyében (1957–1982). (Kézirat.)
- Dedinszky Gyula*: Békéscsaba nemzetiségi története. (Kézirat.)

*

Stark Ferenc: Nemzetiség és oktatás. (Kézirat.)

Zelenka Jánosné: Tapasztalatok a nemzetiségi tannyelvű általános iskolák és gimnáziumok, valamint a nemzetiségi nyelvet oktató általános iskolák szülői munkaközösségei köréből. (A Hazafias Népfront Pedagógiai Munkabizottságának vizsgálata 14 megye 66 iskolájában, az 1982/83. tanév II. félévében. Kézirat.)

Székely András Bertalan–Joó Rudolf: Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban. Állami Gorkij Könyvtár, Művelődéskutató Intézet 1986.

Stark Ferenc: Nemzetiségi művelődés – nemzetiségi tudat. (Kézirat.)

Szász János: A nemzetiségi közművelődés művelődésszociológiai kutatása. Kulturális Minisztérium Tudományos Koordinációs Bizottsága 1980.

Klotz Miklós: A német nemzetiségi közművelődés helyzetéhez. (Kézirat.)

Borosné Pavlics Irén: A Vas megyei szlovén vidék közművelődése. (Kézirat.)

Gyivicsán Anna: A magyarországi szlovákok kulturális ellátottságának kérdései. (Kézirat.)

Budai János: A magyarországi román lakosság kulturális ellátottságának kérdései. (Kézirat.)

Krupa András: A Békés megyei nemzetiségi lakosság kulturális ellátottságának kérdései. (Kézirat.)

Erdei Ferenc: A szórványban élő nemzetiségi lakosság kulturális ellátottságának kérdései a móri járás német nemzetiségi községeiben. (Kézirat.)

Blazsetin István: A Zala megyei horvát lakosság kulturális ellátottságának kérdései. (Kézirat.)

Pávics János: A szórványban élő délszláv és német lakosság kulturális ellátottságának kérdései Baranya, Somogy megyében. (Kézirat.)

*

Danis József: A nemzetiségi (szlovák) könyvállomány olvasottsága és kihasználtsága (összehasonlításban a magyarral) és szerepe a nemzetiségi tudatformálásban. (Kézirat.)

Beszámolók nemzetiségi olvasótáborokról:

„Olvasó Nép”, 1981. február, 135–138. old. (Marosi)

„Olvasó Nép”, 1982. tél, 129–132. old. (G. Lengyel Éva)

„ÁGK Híradó”, 1983. 1. sz. 4–9. old. (Baloghné Milánkov Anna)

„ÁGK Híradó”, 1983. 2. sz. 14–17. old. (S. Benedek András)

Lovász Mihály: A nemzetiségi klubok hatékonysága a nemzetiségi anyanyelv-művelésben. (Kézirat.)

*

Erdődi Gábor: Problémafelvető vizsgálat a magyarországi német nemzetiség tudatának elemzéséhez az 1970-es években a „Neue Zeitung” alapján. (Kézirat.)

Lázár György: A nemzetiségi tudat problematikájának tükröződése a magyarországi szlovák nemzetiségi sajtóban, 1970–1983. (Kézirat.)

Jakab József: A nemzetiségi tudat kérdése a „Narodne Novine”-ban. 1971–1983. (Kézirat.)

Lipčsey Ildikó: „Foaia Noastra”, 1965–1980. (Kézirat.)

Káfer István: A szlovák nemzetiségi sajtó politikai és kulturális szerepe a nemzetiség tudatformálásában, a nemzetiségi kultúra fejlesztésében. (Kézirat.)

Hocópán Sándor: A nemzetiségi (román) sajtó szerepe a nemzetiségi tudat formálásában. (Kézirat.)

Schuth János: A magyarországi német sajtó, rádió- és tv-műsor szerepe a német lakosság tudatának alakításában. (Kézirat.)

László Lajos: Több nyelven – azonos célért. (A Magyar Rádió Pécsi Körzeti és Nemzetiségi Szerkesztőségének munkájáról.) „Olvasó Nép”, 1981. december, 121–129. old.

*

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége 1983. évi VI., a magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége 1983. évi VII., a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége 1983. évi IX., a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége 1983. évi VI. kongresszusán előterjesztett beszámolók, elfogadott határozatok. Aczél György, Benke Valéria, Korom Mihály, Óvári Miklós felszólalásai a német, szlovák, délszláv, román szövetség kongresszusain.

Fodor Péter: A nemzetiségi szövetségek kongresszusai után. „Magyar Nemzet”, 1983. december 31. 8. old.

(*Megjegyzés:* A kéziratos források jelentős részét az Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Dokumentációja bocsátotta rendelkezésre; az MTA Történettudományi Intézete által kiadott kéziratok egy példánya szintén ebbe a központi gyűjteménybe kerül.)

17,50 Ft

EGYÉVI ELŐFIZETÉS: 70,— Ft

17,50 Ft

EGYÉVI ELŐFIZETÉS: 70,- Ft